

УДК 81'367:81'42:[82-94]

Л. В. Дейна,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ ЯК ОСОБЛИВИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ ОЦІНКИ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано структурні й функційні параметри складного синтаксичного цілого як специфічного засобу вираження оцінки в українському щоденниковому дискурсі. З'ясовано, що оцінний субдискурс і надфразна єдність співвідносяться як зміст та форма. Виокремлено формальні різновиди складного синтаксичного цілого, які сприяють реалізації позитивної й негативної оцінки в обмежених щоденникових дискурсах.

Ключові слова: оцінка, оцінний субдискурс, складне синтаксичне ціле, щоденникар, щоденниковий дискурс.

COMPLEX SYNTACTIC WHOLE AS A SPECIAL REPRESENTATIVE OF ASSESSMENT IN A DIARY DISCOURSE

The article deals with the structural and functional parameters of a complex syntactic whole as a specific means of assessment expression in the Ukrainian diary discourse. This research is based upon a material of typologically various diaries of Ukrainian writers during the period of genre's activation – the second half of the XXth century («The Diary» by O. Dovzhenko, «The thoughts of mine, the thoughts of mine...» by Ostap Vyshnia, «The scraps of thoughts» by V. Simonenko, «From prison's notebook» by V. Stus, «The Blue Book» by V. Malik, «The Cell of Tea Rose» by K. Moskalets). It is found that complex syntactic whole has a particular status among syntactic representatives of assessment due to its own structural and semantic independence and logical completeness. Author has determined that evaluative subdiscourse and superphrase unity are related as the content and form: CSW is a means of implementation, linguistic embodiment of semantic filling of evaluative subdiscourse. Also it is sorted out the formal varieties of complex syntactic whole, which favor the implementation of positive and negative assessment in the parsed diary discourses: one or several sentences' structures; complex composite structures and CSW in a form of fragmentary, short, ragged sentences. An analysis shows that fragmentation and expressivity of the assessment, which is denominated by a complex syntactic whole, can be enhanced by writer's graphic destruction that increases illocutionary and perlocutionary force of axiologically filled expression. It is proved that the usage of superphrase unity for explication of the assessment allows person, who keeps a diary, to deepen and to expand the image for achieving desired figuratively-expressive effect, to help potential recipients to interpret the information as accurately as possible. Structural and semantic potency of superphrase unity opens for the diarist the infinite possibilities for stylistically unique explication of positive and negative subjective and objective assessment.

Key words: assessment, complex syntactic whole, diarist, diary discourse, evaluative subdiscourse.

СЛОЖНОЕ СИНТАКСИЧЕСКОЕ ЦЕЛОЕ КАК ОСОБЕННЫЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ ОЦЕНКИ В ДНЕВНИКОВОМ ДИСКУРСЕ

В статье проанализировано структурные и функциональные параметры сложного синтаксического целого как специфического средства выражения оценки в украинском дневниковом дискурсе. Выяснено, что оценочный субдискурс и сверхфразовое единство соотносятся как содержание и форма. Выделены формальные разновидности сложного синтаксического целого, которые способствуют реализации позитивной и негативной оценки в исследованных дневниковых дискурсах.

Ключевые слова: дневниковед, дневниковый дискурс, оценка, оценочный субдискурс, сложное синтаксическое целое.

Ураховуючи прагматичний аспект дослідження категорії оцінки, а також той факт, що оцінна семантика вповні реалізується лише в межах висловлення, на окрему увагу заслуговує аналіз синтаксичних засобів вираження оцінки в щоденниковому дискурсі. Відбір експлікатора для реалізації авторської оцінки об'єкта може бути зумовлений ідіостилем письменника, інтенційними особливостями щоденника або комунікативним наміром конкретного запису в діаріушеві. Усі синтаксичні конструкції, до яких вдаються майстри слова, щоб вербалізувати своє ставлення/враження/почуття до об'єкта, покликані вирізнити оцінку, акцентувати на ній увагу, посилити прогнозований прагматичний і зображально-виражальний ефект.

Окремішність складного синтаксичного цілого, або надфразної єдності, зумовлена тим, що йому «властива єдність думки, вислову, теми, суб'єктивно-модального забарвлення. Це цілісне утворення, в якому зв'язок окремих речень зумовлюється ставленням мовця (автора) до висловлюваного» [12, с. 373]. Традиційно ССЦ вважають особливою синтаксичною одиницею з «власною семантичною, структурною й функційною природою» [1, с. 38]. Із текстового потоку надфразна єдність виленовується завдяки своїй змістовій самостійності. «Структурою ССЦ є усі види його внутрішніх зв'язків та структурних ярусів мови, що утворюють мовний конгломерат, який відповідає цілеустановці автора. Заміна або зміна будь-якої структурної одиниці спричинить переорієнтацію акцентів смислу та зміни всієї структури конкретного ССЦ» [8, с. 90]. Саме тому семантична домінанта є відправним пунктом диференціації ССЦ.

У проаналізованих щоденникових дискурсах («Щоденник» Олександра Довженка, «Думи мої, думи мої...» Остапа Вишні, «Окрайці думок» Василя Симоненка, «Із таборового зошита» Василя Стуса, «Синя книга» Володимира Малика, «Келія Чайної Троянди» Костянтина Москальця) зафіксовано непоодинокі випадки вираження суб'єктивної або об'єктивної оцінки одного об'єкта різнорівневними мовними засобами в межах декількох речень, які водночас об'єднані в складне синтаксичне ціле. Використання такого експлікатора дає змогу діаристові поглибити, розширити образ, щоб досягти бажаного зображально-виражального ефекту, посприяти якомога точнішій інтерпретації повідомлюваного потенційним реципієнтом. Крім того, оцінні висловлення у формі ССЦ наповнені емотивністю, оскільки так багатослівно щоденникарі характеризують об'єкти, які справили на них неабияке враження або мають виняткову цінність тощо. Емотивність аксіологічно забарвлених надфразних єдностей допомагає реалізації однієї з визначальних функцій і самої оцінки, і діарішу загалом, – самотерапії, сповіді, позаяк будь-яке оцінне висловлення письменника обов'язково має екстралінгвальне підгрунття та є втіленням його світобачення й внутрішнього світу. Щодо цього слушно зауважує С. Т. Шабат-Савка: «Такі складні синтаксичні комплекси вирізняються сентенційною універсальністю, величавістю змісту, філософськими узагальненнями, афористичністю, яка виявляється не тільки у виборі синтаксичної форми, а й в авторському прагненні саме так передати життєву істину, філософську позицію» [11, с. 284].

Складне синтаксичне ціле, семантичним ядром якого є об'єкт і оцінка, у сучасній лінгвістиці тексту й дискурсології позначають терміном «оцінний субдискурс» (Н. М. Миронова [6], Н. В. Гончарова [3]), дефінуючи його як «підпорядковану частину діалогічного дискурсу іншого типу, яка характеризується наявністю аксіологічної структури» [3, с. 7]. Іншими словами, це дискурс у дискурсі із власною мікротемою, комунікативними тактиками й стратегіями. Така концепція є цілком логічною, послідовно вибудованою, вона безпосередньо пов'язана із процесом ідентифікування надфразної єдності як продуктивного засобу вираження оцінки в щоденниковому дискурсі. Проте варто зазначити, що оцінний субдискурс і складне синтаксичне ціле співвідносяться як зміст і форма: ССЦ є засобом реалізації, мовним утіленням семантичного наповнення оцінного субдискурсу.

За формою, обсягом, змістом і рештою параметрів зафіксовані надфразні єдності, які експлікують суб'єктивну авторську оцінку, демонструють одмінності. Генерувати ССЦ може навіть одне речення, у якому аксіологічно марковані компоненти нанизуються за законами градації, такий механізм додає динаміки всьому контекстові: *О, як незвично бачити все це: вологу чорну землю, зелений мох, дрібний весняний дощик навскоси; яке все нове і справжнє у глибинах простору, котрі нарешті відкрилися натомленим очам, – і цей сильний молодий вітер, наповнений голосами птахів, і ці дивні прекрасні хмари...* (Москалець, 20.03.1991). Декілька речень так само здатні сформувати ССЦ. Вони утворюють великий дискурсивний масив, оцінний зміст якого стосується лише одного об'єкта: *Не люблю епітетів. Надміру епітетів. Цим грішить Стельмах. Мова його така завихрена, завітчана епітетами та іншими красотами мовними, що іноді годі з першого разу розшолопати зміст речення. Зовні воно красиве. А схопити, уявити те, що хотів сказати автор дуже важко. Базато словесної полові! Важко і нудно читати. А якщо й додати, що й сюжет Стельмах будує так, як казах – пісню, тобто нанизуює безперервно безліч фактів і фактиків, без яких можна обійтись, то стане зрозуміло, чому важко переказати зміст його творів. Читаєш – і перед тобою туман!* (Малик, 07.06.1969).

Стосовно знаку оцінки, то в обстежених щоденникових дискурсах у формі надфразної єдності однаковою мірою репрезентовано позитивну й негативну оцінки. Інтенсивність пейоративної оцінки може варіюватися від простого невдоволення, осуду до обурення, огиди, ненависті, пор.: *На мене завжди находив знітючий сум при одній лише думці про перегляд картини. Вона скрізь і завжди була гіршою, ніж я уявляв її і творив. І се було одним з нещастій мого життя. Я був мученик в результатах своєї творчості. Я ні разу не мав насолоди. Навіть спокую од споглядання результатів своєї безмірно тяжкої і складної праці. І чим далі, тим все більше переконуюсь, що 20 років крайого свого життя потратив я марно. Що б я міг сотворити!* (Довженко, 04.03.1945) і *Справді, Сталін не зійшов на н'єдстал, не люди поставили його, а він сам виліз – через віроломство, підлість, виліз криваво і зухвало, як і всі кати. Тепер цей тигр, що живився чоловічиною здох би від люті, коли б дізнався, якою знахідкою для збирачів металолому стали його бездарні, лубкові пам'ятники* (Симоненко, 19.09.1962). До континууму меліоративних оцінок, репрезентованих складним синтаксичним цілим, входять яскраво виражені відчуття захоплення, прихильності, дружнього співчуття, як-от: *Помер Яновський Юрій. Тільки що одержав телеграму з Києва і говорив з Оленою по телефону. Нещасливий мій друг. Скільки й пам'ятаю я, весь час він мучився, страждав фізично й душевно. Все життя його було скорботне. Навіть писати перед смертю почав по-руськи, очевидно, з огиди до обвинувачень в націоналізмі, з огиди до дурнів безперечних, злих гайдуків і кар'єристів. Чоловік талановитий, чесний, тонкий, образжений до краю життям. Вічна Вам пам'ять і земля пером, друже й письменнику нещасливий* (Довженко, 26.02.1954).

За структурно-синтаксичними параметрами аксіологічно марковані ССЦ умовно диференційовано на дві групи. До першої входять ті надфразні єдності, у яких речення репрезентовані складними багатоконпонентними конструкціями, поєднаними ланцюжковим зв'язком. Оцінка, реалізована в такому контексті, може здаватися дещо роззосередженою, пом'якшеною контекстом. Завдяки ж ефекту накопичення автор досягає бажаного інтенційного результату: *Олівейру-Кортасара-Мореллі бісить те, що він не такий геніальний, як йому хотілося б; і він починає сікатися до мови, до філософії, до кохання, намагається витягти сам себе за волосся вище власного зросту, напишає роман (не тільки «Гру в класи») іменами модних поетів, філософів, назвами модних на той час Дзен і гіпі, напише текст цікавими (бо ж він не дурний) цитатами, – і на всьому цьому лежить порохнява аргентинського провінціалізму, прашення видавати себе не за того, ким він є насправді; біда ще й у тому, що сам Кортасар усвідомлює це, а від такого усвідомлення неможливо заховатись; і от замість нехай не геніального, але дуже цікавого Кортасара-новеліста ми маємо провінційного романіста з претензіями. Це те, що загрожує не тільки мені, а всім присутнім: бажання видаватися геніальнішим, ніж ти є насправді. Але нічого, з роками це минає; а хто таким і помер, то тут уже нічого не вдієш. «Бажання видаватися геніальнішим, ніж ти є насправді», – добре сказано* (Москалець, 21.02.1991).

Другу групу становлять ті ССЦ, яким притаманні уривчастість. Це головно обірвані, короткі, неповні, односкладні речення. Оцінка в таких контекстах сконцентрована, вона домінує над рештою інформації, емоційна напруга увиразнює й акцентує увагу на кожному окремому експлікаторі: *Помітив я ще одне в колгоспах: ніде не зустрів жодного веселого обличчя. Усі невеселі, стурбовані. І багато облич печальних. Важко живеться народу. Немає пісень. Ніде не співають. Є горілка. Як страшенно дорого обійшлася народу нашому війна* (Довженко, 06.10.1954). Фрагментарність й експресивність оцінки, вираженої розглядуваним різновидом ССЦ, письменник може посилювати графічною деструкцією. Такий прийом членування й вияскравлення компонентів надфразної єдності використовують у своїх щоденниках Остап Вишня й Олександр Довженко (авторський абзац позначено скісною рисою): *...І от Тимошенко... / Він не тойкає, не отойкає, не тогокає... Він упивається у вас, він ніби помпу своїх очей встромляє у вашу думку... Що? Як? Одне слово! Одну думку!.. / І ви знаєте, – він вас заражає на творчість, на дерзання, на роботу! / Для такої людини хочеться щось ізробити, бо це людина творча. / Творець! / Багато ще в нього є недосконалого, невдалого, найвнього, почасти дрібного, але не в цім річ: на добірному зерні пишеці полова навіть обов'язкова. / Але це творчість... / А творчість, справжня творчість, вона не тільки радує, вона запліднює... / От вам і Тарапунька!* (Вишня, 05.02.1952); *У мене був дід, похожий на Бога. І коли я молився Богу, я бачив на покуті ніби портрет діда, а сам дід лежав на печі і кашляв. / Він був високий, з сірими очима й тонким орлиним носом. У нього був високий лоб і хвилясте волосся, а борода біла. Був він добрий і гордий. Він безумно любив гарну бесіду і гарне слово. Мати вважала його за чорнокнижника і ховала його Псалтир. Потім вона почала палити його по листочку в печі. / Він був добрий дух лузу і риби. Він збирав гриби і ягоди краще за нас і розмовляв з кінями* (Довженко, 02.04.1942).

Отже, складне синтаксичне ціле як продуктивний засіб вираження оцінки дає змогу письменникові відтворити власне сприйняття світу, імпліцитно зреалізувати інтенцію розмірковування, яка націлена на психологічну самотерапію. Структурно-семантичні потенції надфразної єдності відкривають перед діаристом невичерпні можливості для стилістично унікального експлікування різнознакової суб'єктивної та об'єктивної оцінки.

Література:

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста : учебник / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Наука, 2004. – 496 с.
2. Вишня Остап Думи мої, думи мої... [Електронний ресурс] / Остап Вишня. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printthebook.php?id=125&bookid=3> (дата звернення: 16.03.2012). – Назва з екрана.
3. Гончарова Н. В. Аксіологічна структура англословного діалогічного дискурсу (на матеріалі художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Гончарова. – К., 2002. – 18 с.
4. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956) / О. Довженко. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. – 384 с.
5. Малик В. К. Синя книга : щоденник (записки для себе). 1958–1998 / В.К. Малик ; упоряд.: О. В. Сиченко, Н. О. Сиченко. – 2-е вид., без змін. – Полтава : АСМІ, 2011. – 308 с., іл.
6. Миронова Н. Н. Структура оціночного дискурсу : дис.... д-ра філол. наук : 10.02.19 / Миронова Надежда Николаевна. – М., 1998. – 355 с.
7. Москалець К. Келія Чайної Троянди. 1989–1999 : щоденник / Костянтин Москалець. – Львів : Кальварія, 2001. – 204 с.
8. Руміга І. І. Складне синтаксичне ціле як структурно-семантична одиниця синтаксису / І. І. Руміга // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Філологія. Мовознавство. – Миколаїв, 2013. – Т. 216. Вип. 204. – С. 89–92.
9. Симоненко В. Окрайці думок // Симоненко В. Окрайці думок : у 2 т. Т. 1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В. Симоненко ; упоряд. Г. П. Білоус, О. К. Лищенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – С. 360–366.
10. Стус В. З таборного зошита // Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. / В. Стус ; передм. Д. Стуса. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. Повісті та оповідання ; Незакінчені твори ; Сценарії ; Літературна критика ; Заяви, публіцист. листи та звернення ; З таборного зошита. – С. 485–506.
11. Шабат-Савка Т. С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.